

ДВА ДОСЛІДЖЕННЯ КАЛЕНДАРНИХ ЗВИЧАЇВ УКРАЇНЦІВ: ЕТНОГРАФІЧНИЙ РЕАЛІЗМ ЧИ НІ?

На основі теорії американського етнографа Джона ван Маанена про існування в етнографії трьох описових стилів – реалістичного, сповідального та імпресіоністичного, у статті здійснена спроба дослідити, чи Степан Килимник та Олекса Воропай дотримувались реалістичного підходу у дослідженні українських календарних звичаїв. Також у статті пояснюється, чим відрізняються етнографічні дослідження цих науковців. С. Килимник та О. Воропай, на відміну від Джона ван Маанена, у своїх працях зосереджували увагу на об'єкті дослідження, а не значенні досвіду людей. Окрім того, Джон ван Маанен чітко описував методи, які він застосовував у своїх етнографічних дослідженнях, чого не робили С. Килимник та О. Воропай.

Ключові слова: етнографія, календар, звичаї, Джон ван Маанен, С. Килимник, О. Воропай.

У праці «Казки поля» Джон ван Маанен фокусував увагу на стилістичних умовностях, які притаманні етнографічним творам¹. На його думку, описи явищ культури чи культурних практик є не лише результатом ретельних спостережень при проведенні польових спостережень, оскільки ці описи зазнають впливу особи записувача.

У своїй монографії Джон ван Маанен здійснив спробу представити різні стилі викладу етнографічних матеріалів – реалістичний, сповідальний, імпресіоністичний, які використовуються етнографами-польовиками задля того, щоб передати свій досвід колегам-професіоналам.

За словами Джона ван Маанена, реалістичні оповіді – це точні, безпристрасні документальні описи, іноді з поясненнями, культурних практик, які розповідаються від третьої особи. Сучасні реалістичні описи це ретельно відібрані цитати, призначені для демонстрації того, що вони достовірно відбивають думки людей, яких опитували, а не етнографа, який проводив польові дослідження.

«Сповідальні історії», на думку Джона ван Маанена мають на меті встановлення близькості з читачами, викликаючи у них особисті почуття при ознайомленні з тими, чи іншими явищами культури. При цьому, у читачів має виникати думка, що соціальний світ складається з «нейтральних, об'єктивних, спостережуваних фактів»². Автобіографічні деталі у творах цього стилю переконують, що точку зору можна зрозуміти тільки тоді, коли автор приходять до бачення світу відповідно новим деталям.

«Імпресіоністські» оповіді є драматичними спогадами про події, розказані від першої особи. В них події описуються такими, якими вони були, без коментарів або тлумачень. За жанром вони нагадують драму, мистецтво творення характерів, а за формою викладу – роман. «Імпресіоністські» оповіді дозволяють етнографам вдаватися до перебільшень, нехтувати точною інформацією, вдаватися до розважальних прийомів й навіть богохульствувати³.

Джон ван Маанен вважав, що ці літературні форми не конкурують, що співіснують в контексті більш складного розуміння природи та етнографії, методологічних й філософських питань.

Взаємодія цих трьох форм являє собою мінливу концепцію самої культури яка «оспорюється, змінюється і є неоднозначною». Неоднозначність у сповідальних та імпресіоністичних оповідях є не наслідком неточності літературних висловлювань, але неоднозначності культури як такої.

На основі ідей Джона ван Маанена, в першу чергу, розглянемо твори Степана Килимника і Олекси Воропая про календарні звичаї українців і спробуємо з'ясувати, чи належать вони до «реалістичних описів».

На думку Джона ван Маанена, існує принаймні чотири умови, які визначають реалістичність оповіді: авторитетність джерела, типові форми, оригінальна точка зору і особлива інтерпретація.

У цій статті спробуємо віднайти ці чотири умови в текстах етнографічних творів О. Воропая та С. Килимника.

За словами Джона ван Маанена, найбільш вражаюча особливість етнографічного реалізму полягає у майже повному невтручанні автора в оригінальний текст, який містить лише записи слів та описи дій респондентів⁴.

С. Килимник і О. Воропай не описували власний досвід польових досліджень. В їхніх книжках відсутня особа спостерігача. Натомість вони зосереджувались виключно на словах та діях респондентів, яких досліджували. Основу текстів їхніх праць складають розповіді людей, а не особисті враження та оцінки того, що вони почули чи побачили.

Наступні приклади доводять, що тексти цих двох авторів характеризують саме етнографічний реалізм.

28 серпня відзначається свято Успіння Пресвятої Богородиці, або Перша Пречиста. Селяни на цей час вже посіяли озимину, отже народне прислів'я говорить: «Перша Пречиста жито засіває, друга – дощем поливає, а третя снігом покриває»⁵. В період Першої Пречисти в садах України завершується збір врожаю. Збираючи садовину, дівчата співають:

Пречиста по груші ходила,
Пречиста мішок загубила,
А Спас ішов, мішок знайшов.
«Спасику батьку,
Віддай мій мішочок
Не буду ходити у твій садочок»⁶.

Обидва приклади показують, що тексти не дають ніякої інформації про досвід польової етнографічної роботи дослідників. Тексти містять лише інформацію третіх осіб – респондентів, які розповідали прислів'я та співали пісні. Таким чином, тексти говорять лише те, що люди роблять і про що співають, а не про те, що спостерігачі бачили і чули.

Джон ван Маанен пояснював, що існує декілька типових форм, які характерні реалістичним оповідям.

а) Документальний стиль викладу інформації, орієнтований на сьогодення, яка містить іноді цінні, але суто мирські деталі повсякденного життя респондентів⁷.

б) Реалістичні оповіді також відкидають абстрактність і позначені конкретними посиланнями⁸. Так, собака не просто собака, а «великий, коричнево-білий пес, який стрибає на людей і відповісти на ім'я Блу»⁹. Деталі викликають почуття близькості і особистої присутності (хто б ще знав про такі речі?). Ці деталі використовуються також і для того, аби залучити аудиторію у світ респондента.

Обидва автори в документальному стилі детально досліджують календарні обряди, звичаї, практики, вірування тощо. Наприклад, С. Килимник у другому томі своєї праці надає детальну інформацію про українські звичаї, народні пісні, обряди, міфи, танці, магічних формули, що відносяться до весняної циклу. Він наводить різноманітні тексти українських весняних пісень веснянок та гаївок з докладним поясненням звичаїв та обрядів¹⁰. Автор детально пояснює навіть ігри, у які грали, під час співу веснянок, отже читачі можуть уявити собі, що відбувається на селі під час весняного сезону. О. Воропай також зображував весь цикл святкувань, пов'язаних з привітання весни, у другому розділі своєї праці. Починаючи зі Стрітіння автор пояснює, як люди святкують у день, коли «зима зустрічається з літом». Докладні пояснення обох авторів дозволяють читачам відчути, що вони знаходяться поруч із людьми, які святкують.

Подробиці не випадкові в реалістичних оповідях. Вони наводяться навмисно, аби продемонструвати, які саме моменти дослідник вважає важливими¹¹.

Зосередившись на повсякденні людей досліджуваної культури, етнограф таким чином структурує матеріали, що типовий шлюб, типове розлучення, типовий представник досліджуваної культури тощо виглядають логічними і переконливими¹². Обидва автори подавали детальну інформацію про календарні звичаї не випадково, але у певному порядку. О. Воропай пояснював календарні звичаї у порядку зміни сезонів – від зими до осені. У кожній главі звичаї та обряди описані ним у відповідності з послідовністю свят. Наприклад, у третьому розділі «Літо» так описані звичаї поминання померлих під час весняного та літнього часу – День Святого Георгія, Трійця, свято Івана Хрестителя та інші народні свята.

С. Килимник також організував календарні звичаї в сезонній послідовності. Перші два томи його праці присвячені зимовим та весняним, третій том – Великоднім, четвертий та п'ятий – літнім та осіннім звичаям та обрядам. Кожен том його праці має свій власний стиль komponування. Наприклад, у другому томі показані традиції в їх історичному розвитку від давніх часів до наших днів. Автор пояснював українські весняні обряди на прикладах різноманіття форм і народної художньої творчості. Нарешті, він поділяв обряди на дві групи – дохристиянські та християнські веснянки і нараховував дванадцять лейтмотивів у кожній групі. Таким чином, у його дослідженні календарні звичаї розташовані не випадково, але спеціально організовані в певній послідовності.

Таким чином, обидва автори дотримувались певної структури у подачі матеріалів, так що типові народні обряди та звичаї можна розглядати як логічні та послідовні.

За ван Мааненом реалістичні описи характеризують розлогі, часто взяті в лапки цитування, що мають передати читачам думку, що ця інформація записана дослівно зі слів респондентів¹³. С. Килимник і О. Воропай частково відтворюють точку зору респондентів на народні обряди, звичаї, вірування, пісні тощо.

Чимало дослідників наполягають на тому, що фольклор містить світогляд носіїв народної культури. С. Килимник наводив у своїй книзі фольклорні матеріали, на основі яких, намагався довести, що український народ зберіг у фольклорі дохристиянські елементи. Однак він нічого не писав про людей, яких опитував. Він не зосереджувався на тому, що люди думають про існування і значення дохристиянських вірувань в їх нинішньому житті. Таким чином, у своєму дослідженні С. Килимник не пояснював динаміку народного фольклору.

Джон ван Маанен зазначав, що принцип «особливої інтерпретації» працює в декількох напрямках. Перш за все, «дидактична безпристрасність» – стиль, який переважає в працях етнографів, які інтерпретують явища народної культури за допомогою ряду абстрактних визначень, аксіом, теорем і які працюють задля забезпечення логічного їх пояснення¹⁴. Кожен елемент своєї теорії вони ретельно ілюструють даними емпіричних польових досліджень. Форма подачі матеріалу є безпристрасною і безособовою, спрямованою на переконання аудиторії у вірності теорії¹⁵.

Мета дослідження С. Килимника полягала не лише у поданні розлогіх описів народних звичаїв, але й в поясненні впливу на них дохристиянських вірувань. Хоча автор не висвітлював теоретичні засади свого дослідження, однак структура його книги була розроблена таким чином, щоб довести свою гіпотезу. С. Килимник часто використовував історичну й антропологічний термінологію, зокрема, «анімізм», «тотем», «символізм», «культ предків», «матріархат» тощо. На підтримку своїх ідей він часто посилався на праці інших дослідників, використовуючи наукову термінологію. Крім того, він вдавався до крос-культурних порівнянь, щоб показати спільність культури українців та інших народів. Наприклад, С. Килимник зазначав, що «... дерево – верба мало велике значення серед українського народу з предковичних часів. Верба, певно, була в давнину тотемом українського, а може й всеслов'янського народу, тобто священним деревом, і має до цього часу численну символіку»¹⁶. С. Килимник зазначав, що звичаї, пов'язані з вербою походять від дохристиянської культури і знаходив підтримку цієї ідеї в працях М. Грушевського. Він також припускав, що верба з її багатоманітною символікою в стародавній системі вірувань була тотемом. С. Килимник згадував інші народні звичаї, в яких рослина відіграє особливу роль, і показував її значення, як важливого символу в християнській традиції. Зокрема, він писав про подібний литовський народний звичай, який свідчив про цікаві крос-культурні паралелі. С. Килимник наводив багато цитат респондентів, отриманих під час власних польових досліджень, а також інших етнографів, щоб довести зв'язок між сучасними ритуалами і дохристиянськими віруваннями.

У порівнянні з працями С. Килимника, монографії О. Воропая «Звичаї нашого народу» бракує аналітичного характеру. Останній ставив на меті показати, що українці мають різноманітні звичаї. На відміну від С. Килимника, О. Воропай намагався подати якнайобширніші описи календарних звичаїв та обрядів, але без аналітичних пояснень.

Як ми розглянули вище, працям обох авторів багато в чому характерний етнографічний реалізм, про який писав Джон ван Маанен. По-перше, оповіді, які вони наводять, подані від третьої особи. По-друге, вони написані в документальному стилі і містять детальні описи календарних звичаїв українців. По-третє, деталі розташовані за певним логічним шаблоном. Нарешті, робота С. Килимника написана на основі певної теорії або гіпотези, на основі емпіричних даних, отриманих під час польових досліджень. Отже, на підставі вищевикладеного, вважаємо, що твори обох авторів належать до реалістичного напрямку в етнографії.

Джон ван Маанен вважав, що «реалістичні етнографічні записи є ніщо інше, як простий безпроблемний опис на основі прийнятої «доктрини чистого сприйняття»¹⁷. Як американський етнограф, Джон ван Маанен, мав інший погляд, ніж С. Килимник та О. Воропай, на суть етнографічного дослідження. На нашу думку, якщо виходити з теорії Джона ван Маанена, С. Килимник та О. Воропай розглядали народну культуру як доіндустріальну і їхній дослідницький метод полягав у вивченні її сучасного стану з оглядом на залишки «справжньої» традиційної культури минулого. Натомість Джон ван Маанен зосереджувався на дослідженні індивідуальності в умовах індустріалізації та урбанізації. У той час як роботи С. Килимника і О. Воропая ставили на меті дослідження об'єкту, Джон ван Маанен звертався до контексту й досвіду людей, як важливих елементів своїх досліджень. Ще одна відмінність полягає у тому, що Джон ван Маанен чітко описував методи своїх етнографічних досліджень, чого не робили С. Килимник та О. Воропай.

¹ John Van Maanen. *Tales of the Field: One Writing Ethnography*. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1988.

² Там само. – С. 93.

³ Там само. – С. 108.

⁴ Там само. – С. 48.

⁵ Воропай О. *Звичаї нашого народу*. – Мюнхен, 1958. – С. 158.

⁶ Там само.

⁷ John Van Maanen. Вказ. праця. – С. 48.

⁸ Там само.

⁹ Там само. – С. 49.

¹⁰ Килимник С. *Український рік у народних звичаях в історичному освітленні*: у 3 кн., 6 т. – К., 1994. – Т. 2.

¹¹ Van Maanen. Вказ. праця. – С. 48.

¹² Там само. – С. 49.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само. – С. 51.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Килимник С. *Український рік у народних звичаях в історичному освітленні*: у 3 кн., 6 т. – К., 1997. – Т. 3. – С. 27

¹⁷ Там само. – С. 73.

На основі теорії американського етнографа Джона ван Маанена о существовании в этнографии трех описательных стилей – реалистического, конфессионального и импрессионистического, в статье предпринята попытка исследовать, придерживались ли Степан Килимник и Олекса Воропай реалистического подхода в исследовании украинских календарных обычаев. Также в статье объясняется разница в этнографических иссле-

дованиях этих ученых. С. Килимник и О. Воропай, в отличие от ван Маанена, в своих трудах концентрировали внимание на объекте исследования, а не на значении опыта людей. Также ван Маанен четко описывал методы своих этнографических исследований, чего не делали С. Килимник и О. Воропай.

Ключевые слова: этнография, календарь, обычаи, Джон ван Маанен, С. Килимник, А. Воропай.

On the basis of an American ethnographer, John van Maanen's idea that there are three different writing styles – realist, confessional and impressionistic «tales» – in ethnography, this study attempts to examine whether or not Stepan Kylymnyk's and Oleksa Voropai's study on Ukrainian calendar customs belong to realist tales. And then this study also explain how John van Maanen might see this body of literature in conclusion. This study finally explains the difference of their ethnographic researches: while Kylymnyk's and Voropai's work pursued the object focusing study, which does not deal with people, van Maanen regards the contexts and people's experience as important elements of his study. Another difference is that van Maanen clearly describes the method of his ethnographic research, which was not found in Kylymnyk's and Voropai's work.

Keywords: ethnography, calendar, customs, John van Maanen, Stepan Kylymnyk, Oleksa Voropai.